

չին Ատրպատականի ոստիկան անուանած էր Մանքըուր ալ-Ֆերդանի, ալ-Աֆշինի փեսան: 224 (838/39)ին այս Մանքըուրը կ'ապտամբերի²² և Խալիֆայի շատ մը կուսակիցները կը սպաննէ²³: Այս նոր ապտամբը նուաճելու գործն ալ-Աֆշին, ըստ Եակուբի, Սալեաններուն նախահօր, Աբու-ս Սալ Դիվ-դադին կը յանձնէ: Սակայն Խալիֆային զաղտնի կերպով ծանուցուած էր՝ թէ ալ-Աֆշին Մանքըուրի հետ համամիտ է եւ այս պատճառաւ ալ-Մութասիմ այս ապտամբու-թեան զսպելը Բուղա Երէց թիւրքին յանձնեց, որ 225ին²⁴ կամ 226ին²⁵ Մանքըուր վերի բռնելով Սամարրա բերաւ:

Հոս պէտք է յիշատակել, որ Եակուբի այս տեղ²⁶ կը պատմէ՝ թէ Մանքըուր զՄու-համմէդ իրն Ուրէշլալլահ ալ-Վարթանի կը սպաննէ եւ այսու այս ալ-Վարթանի Խալի-ֆայի կուսակիցներու հետ մէկ գծի վրայ կը դնէ, մինչ ինքն իսկ երեք էջ յառաջ պատ-մած էր՝ թէ Մանքըուր ալ-Վարթանի ապ-տամբութիւնը զսպեց եւ թէ ալ-Վարթանի Խալիֆայէն անյիշուելիւն ընդունեցաւ: Մի եւ նոյն պատմագրի այս երկու ըստ երեւու-թին հակասական տեղեկութիւններն իմ կար-ծիքով միայն այն ժամանակ կարելի է իրա-րու հետ հաշտեցնել, երբ ընդունինք՝ թէ այս Վարթանը պատժոյ ներում ընդունելէն ան-միջապէս ետքն Առան վերադարձաւ եւ հոն, իրրեւ Խալիֆայի կուսակից, Մանքըուրէն սպաննուեցաւ: Սակայն այն ժամանակ այս ամէնն 225ի տարւոյն ընթացքին պատահած ըլլալու է, որովհետեւ սոյն տարին ալ-Աֆ-շին, որ նոյն Եակուբիի համաձայն Խալի-ֆայէն յանձնարարութիւն ստացաւ Մանք-ըուրի դէմ պատերազմ մղելու եւ այս վախ-ճանաւ Աբու-ս Սալ հոն առաքեց, բանտար-կուած է:

223ին ձեռնարկեց ալ-Մութասիմ իւր պա-տերազմական արշաւանքը բիւզանդացւոյ դէմ եւ այս ժամանակ ալ թեւին կը հրա-մայէր ալ-Աֆշին²⁷: Մինչեւ 225 հիւսիսային նահանգներն անոր հրամանատարութեան ներքեւ պէտք է որ մնացած ըլլային: Բու-

խարախուղահի մասին կ'ըսէ Եակուբի²⁸ որոշ կերպով՝ թէ ալ-Աֆշինէն անուանուած է, մինչ Խալիֆ իրն Եաղիզի մասին՝ թէ ալ-Մութասիմէն է անուանուած: Այս միջոցին է տկար Ալի իրն ալ-Հուսէյին, որ, Եակու-բիի բնազդին վրայէն դատելով, ըստ երեւու-թին սա եւս ալ-Աֆշինէն անուանուած է. Խալիֆ իրն Եաղիզի անուանումն, որուն ալ-Աֆշին չէ մասնակցած, 225էն յառաջ տեղի ունեցած ըլլալու է, ըստ հետեւորդի Համ-դուլէհի անուանումն ալ ոչ կանուխ քան 225: Միեւնոյն տարին ալ-Աֆշին կը բանտար-կուի²⁹, 226ին կը մեռնի³⁰:

Ալ-Վաթիք Խալիֆայի ժամանակ Հայաս-տան նոր խռովութիւններ կը սկսին եւ ամի-րապետը կ'առաքէ փորձուած Խալիֆ իրն Եա-ղիզն երրորդ անգամ³¹: Ստեփ. Ասողկիի համաձայն³² այս կը պատահի հայոց թուա-կանին 290 = 841 Յ. Ք. = 226/27 Հ.: Ասոր զարուստը ժողովրդեան մէջ սարսափ կը տա-րածէ եւ շատերն, որոնք ապտամբած էին, վերստին հնազանդութիւն կը խոստանան: Այս տեղ Վրաստանի տէր կը յիշատակուի դարձեալ Իսհակ իրն Իսմայէլ, որ արդէն 218էն ի վեր այս աշխարհամասն իւր տակն ունէր: Խալիֆ վախճանեցաւ ճիշդ այն ժա-մանակ երբ մտադիր էր այս Իսհակ իրն Իս-մայէլը վերստին իրեն հնազանդեցնել: Նա Դուին թաղուեցաւ եւ անոր տեղ իւր որդին Մուխամմէդ իբն Խալիֆ անուանուեցաւ³³, որ Սանարեանց եւ Իսհակ Բ. Իսմայիլի դէմ կորովարար պատերազմը շարունակեց, վեր-ջինն ստիպեց որ երկիրը թողու եւ իւր նա-հանգը բուռն բողկաւ կառավարեց:

Մովսէս Կաղանկատուացին³⁴ կը պատ-մէ, թէ Բաղդադէն երկու տարի յետոյ արիւ-նարբու մէկը, Խազրիֆաուգոս անուամբ, Հայաստան առաքուեցաւ, որ սակայն տարի մ'անցնելէն յետոյ սպաննուեցաւ, որմէ յետոյ իւր որդին եկաւ: Ըստ Մարկուարտի³⁵ այսու միայն Խալիֆ եւ իւր որդին կրնայ հասկցուիլ:

²⁸ II, 580:
²⁹ Tab. III, 1303:
³⁰ Tab. III, 1314:
³¹ Ja'qābi II, 588:
³² էջ 265:
³³ Ja'qābi II, 588. Laurent, L'Arménie entre Byzance et l'Islam, 345, 346, կը նոյնացնէ զասիկա Մուհամմէդ իրն Խալիֆ Բուխարախուղահի հետ, որուն համար սակայն ո եւ է հիմ չկայ:
³⁴ էջ 265:
³⁵ Osteurop. Streifzüge, 462 = հայ. թրգմ., էջ 54:

²² Tab. III, 1301:
²³ Ja'qābi II, 583:
²⁴ Tab. III, 1302:
²⁵ Ja'qābi II, 584:
²⁶ II, 583:
²⁷ Tab. 1244:

Եթէ Բուխարախուղահ իրապէս միայն ալ-Վարթանի ապտամբութիւնը զսպելէն ետքն, ըստ այսմ 225ին, ոստիկան անուանուեցաւ, ինչպէս Եակուբիի խօսքէն կը թուի հե-տեւելի³⁶, այն ժամանակ ժամանակագրորէն ճիշդ կը համապատասխանէ Մովսէս Կաղան-կատուացւոյ պատմուածքին հետ: Այն ժամա-նակ Մուհամմէդ իրն Սուլէյման 220էն մինչեւ 225ի Մուհարրամն ոստիկանութեան պաշտօնն ունէր եւ ըստ այսմ Վաթիքի դահ-ելլէլէն մի քիչ յետոյ, 227ին, Խալիֆ առա-քուած ըլլալու է: Թէ Խալիֆ սպաննուած է, ինչպէս Մարկուարտ կը շեշտէ, կը համա-ձայնի վրական ժամանակագրութեան հետ, որուն համաձայն Խալիլ, Իղիզի որդին, Հայաստան կատարած երրորդ արշաւանքի ժամանակ Ջաւախեթ կը սպաննուի³⁷:

Ալ-Մութալաքըլի ամիրապետն 235ին (849/50) իւր պետութիւնն երեք մասի բաժ-նեց եւ ամէն մէկ որդւոյն մէկ մէկ մաս տուաւ: Ըստ Տաբարիի³⁸ Հայաստան եւ Ատրպատական ալ-Մուսաղի տրուեցան, որ բաց աստի Խուրասան, Տաբարիստան եւ Փարս ընդունած էր, ըստ Եակուբիի³⁹ Ասո-րիքի հետ Իբրահիմ ալ-Մուսայեաղի յանձ-նուեցաւ, որ ըստ Տաբարիի տեղեկութեան միայն Ասորիք ստացած է:

Բարսիլի դէմ մղուած պատերազմի մա-սին եղած տեղեկութեանց մէջ յաճախ Մու-համմէդ իրն ալ-Բայիթ իրն Հալբասի մասին խօսք կ'ըլլայ⁴⁰: Եակուբի⁴¹ կը պատմէ թէ նա Մարանդ երկիրն իրեն գրաւեց⁴² եւ թէ Ատրպատականի ոստիկանը՝ Համդուլէհ իրն ալ-Փաղլ աս Սաղի, որ, ինչպէս վերը նշա-նակուեցաւ, «որբուհի» անուանուած Հայաս-տանի ոստիկանին յաջորդեց, եւ որուն ոս-տիկանութիւնն ալ-Մութասիմի Խալիֆայու-թեան վերջերը դնելու է, անոր դէմ պատե-

³⁶ Laurent, 345, անոր անուանումն 840/41ին, ըստ այսմ 226ին կը դնէ, որ իմ կարծիքով շատ ուշ է:
³⁷ Brosset, Hist. de la Georgie, I, 265. Mar- quart, անդ, 408, 462 = հայ. թրգմ., էջ 110, 54:
³⁸ III, 1395, 1402:
³⁹ II, 595:
⁴⁰ Հմմտ. շ. 1927, 872:
⁴¹ II, 594:
⁴² Ըստ Բելազորիի 330 այս աշխարհամասն ար-դէն անոր պապին՝ Հալբաս Աբու 'լ Բայիթի կը վե-րաբերէր, որուն որդին ալ-Բայիթ ամրոցներով ամ-րացուց եւ այս ամրոցներու շինութիւնն ալ-Բայիթ ալ շարունակեց: Իսմա, որուն մասին վերը խօսք եղաւ, ժամանակ մ'անտարակոյ իրն ալ Բայիթը Մա-րանդէն վռնտած եւ սպա սա այս պատճառաւ վրէժն առած ըլլալու է:

բազմի ելաւ եւ դերի բռնելով Սամարրա տա-րաւ: Իրն ալ-Բայիթ զանգատեցաւ Խալի-ֆային Համդուլէհի մասին, որով վերջինս բանտարկուեցաւ, իսկ ինքը դարձեալ ազատ արձակուեցաւ: Իրն ալ-Բայիթ յաջորդեցաւ Մարանդ վերադառնալ, ուր յայտնի կերպով ամիրապետին դէմ ապտամբեցաւ: Տաբա-րի⁴³ անոր Մարանդ վերադարձն 234ին կը դնէ եւ կը պատմէ՝ թէ այս ժամանակ Ատր-պատականի ոստիկանն էր Մուհամմէդ իրն Հաթիմ իրն Հարթամա, որ ապտամբին դէմ չկրցաւ բան մ'ընել: Ասոր վրայ ամի-րապետն Համդուլէհ ազատ արձակեց եւ Ատրպատականի ոստիկան կարգեց: Տաբարի դեռ ուրիշ շատ զորավարներ ալ կը յիշէ, որոնք Համդուլէհի օգնութեան դրկուած են, որովհետեւ իրն ալ Բայիթի հետ գործը չէր կրնար ընցնել: Եակուբի կ'ըսէ՝ թէ Համդուլէհ այս պատերազմի մէջ ինչպէս եւ իրն ալ Բայիթի դերքն երթալով միշտ աւելի զորացաւ: Անոր դէմ դրկուած զորավարներն ըստ Եակուբիի⁴⁴ կ'անուանուէին. Ջիրեք աթ-Թուրքի եւ Աթթար իրն Աթթար⁴⁵, մինչ ոստիկանութիւնը Բուղա Կրտսերոյն անցած էր: Վերջապէս իրն ալ Բայիթ դերի բռնուե-ցաւ եւ Սամարրա բերուեցաւ: Եակուբիին համաձայն 235ին այս պատահած է եւ քիչ մը վերջը նա մեռած ըլլալու է:

Թրգմ. Հ. Վ. ԻնՊԱԻՉԱՆ

ՀՈՂՄ-ՅՈՒՆՉ-ՀՈԳԻ ԳՆՂԱՓՈՒՆՆԵՐԸ ԵՋՆԻԿԻ ԳՈՎ

Մեր Հին Մատենագրութեան մէջ՝ Եղ-նիկի երկը մին է այն գործերէն, որոնք թէ՛ ազգային ու թէ՛ օտար բանասիրութեան ան-զնահատելի ծառայութիւն կը մատուցանեն: Յատկապէս հայ ազգագիրը մեծ երախտիք մը կը պարտի անմահ Եղնիկի, որ իր գող-արիկ «Եղծ աղանդոցին» մէջ՝ զիտցած է անոր աւանդել ազգային վաղնջական հաւա-

⁴³ III, 1380:
⁴⁴ II, 594:
⁴⁵ Տաբարի այս վերջնոյն տեղ Ամր իրն Սպասլ իրն Բայ մը կը յիշէ, որ Եակուբիի քով կը պակսի: